

Belangrijke inspiratiebronnen

Boeken

Vanaf de jaren '60 steken hier en daar kritische geluiden over de psychiatrie de kop op. Deze kritiek barst pas in de zeventiger jaren van alle kanten los. Behalve de rechtspositie en slechte bejegening van patiënten, komen ook de eenzijdig medische benadering van 'geestesziekte' en het gesticht als instituut onder vuur te liggen. Belangrijke inspiratie hiervoor bieden vertalingen van spraakmakende boeken die eerder in het buitenland verschenen.

In *Geestesziekte als mythe* (1972) schrijft de Hongaars-Amerikaanse psychiater Thomas Szasz als eerste (al in 1961) dat geestesziekten niet bestaan, omdat alleen een lichaam ziek kan zijn. Levensproblemen als ziekte bestempelen, betoogt hij, vertraagt het proces van herstel. Szasz toont zich fel tegenstander van de inrichtingspsychiatrie. Mensen die afwijken van het normale worden onvrijwillig opgenomen in het psychiatrische ziekenhuis, dat volgens hem eerder op een gevangenis lijkt. Het is een illegaal systeem van bestraffen, door de overheid in het leven geroepen. Thomas Szasz schrijft nog diverse andere boeken waaronder *De waan van de waanzin* (1972). Hij is niet geheel tegen de psychiatrie, zolang die maar buiten de deuren van de inrichting gebeurt en op vrijwillige basis.

In 1963 verschijnt in Nederland het boek *Gestichten*, van de Amerikaanse socioloog Erving Goffman (*Asylums*). Nadat hij een jaar lang patiënten observeerde, komt hij tot de conclusie dat het leven in de psychiatrische inrichting mensen berooft van hun identiteit. Door sociale uitstoting en een sterke nadruk op het ziek zijn, schrijft hij, gaan patiënten zich gedragen zoals van hen verwacht wordt. De bureaucratische structuur van de inrichting, met de bijbehorende onderwerping aan het systeem leiden tot hospitalisatie: patiënten kunnen en willen op den duur niets meer.

De Franse filosoof Michel Foucault bevestigt deze opvattingen in *Geschiedenis van de waanzin*, dat weliswaar in 1961 in Frankrijk verschijnt, maar pas in 1975 wordt vertaald. Hij beschrijft in dit boek hoe de scheiding is ontstaan tussen 'normaliteit en waanzin'. Het omslagpunt legt hij in het jaar 1656, bij de oprichting van l'Hopital Général, een instituut waar Frankrijk in die tijd alle nietsnutten – gekken, zwervers, kleine criminelen, bedelaars, vagebonden – opsloot. 'Zij passen niet langer in een maatschappij waar de nadruk ligt op verstand, orde en productiviteit.' Deze 'institutionalisering degradeert de waanzin, ooit nog beschouwd als kunstzinnigheid of religieuze verhevenheid, tot de afwezigheid van menselijkheid', schrijft Foucault. En zo worden de gevangenen in de 'opberghuizen', vergelijkbaar met de Nederlandse 'dolphuizen', ook behandeld: onmenselijk, als wilde beesten in een kooi. De komst van het moderne gesticht rond 1800 heeft de omstandigheden van de opsluiting ogenschijnlijk verbeterd, aldus Foucault. Maar het verblijf in de inrichting betekent nog altijd een onderwerping aan het gezag, waar naast opsluiting ook sociale repressie en een morele heropvoeding plaatsvinden.

Experimenten

In 1969 verschijnt *Het verdeelde zelf* en kort daarop *Het zelf en de anderen* (1970) van de Schotse psychiater R.D. Laing. Hij doet verslag van een experiment in het Londense Kingsley Hall, waar hij vanaf 1965 een verblijfplaats inricht waar 'schizofrenen' hun waanzin kunnen onderzoeken. Psychosen zijn volgens Laing een vlucht uit het ziekmakende gezin. Een ontdekkingsreis door de innerlijke tijd en ruimte, die leidt tot een nieuwe en betere toestand van de persoonlijkheid. 'Normale' mensen bevinden zich in een soort slaaptoestand, mensen met schizofrenie zijn op de weg naar 'beking'. Laing spreekt van een beking, in tegenstelling tot genezing, die alleen maar een aanpassing is aan de oude ziekmakende toestand.

In 1970 sluit Kingsley Hall haar deuren, omdat het huurcontract is afgelopen. Na die tijd opent de Philadelphia Association soortgelijke leefgemeenschappen geleid door Laing en de Zuid-Afrikaanse psychiater David Cooper, in Nederland bekend van *Einde van het gezin* (1970). Volgens Cooper is de traditionele psychiatrische behandeling zinloos en zelfs een onrechtvaardige gewelddaad. Met Villa 21, een afdeling van de grote psychiatrische inrichting Shenley in Engeland, had hij een commune voor ogen waar geen onderscheid bestaat tussen patiënt en verpleger. Hulp wordt alleen gegeven op verzoek (geen dwang) en mensen zijn vrij om te gaan wanneer ze willen. Villa 21 is een toevluchtsoord, waar mensen gek kunnen zijn. Wat Cooper uiteindelijk wil is een 'waan-zinrevolutie'; het omverwerpen van de bestaande structuren in de maatschappij door mensen 'die de werkelijkheid hebben gezien. Mensen die 'gek' zijn geweest.'

Italiaanse hervormingen

Een heel invloedrijk experiment begint al in 1961 in de Noord-Italiaanse provincie Gorizia, waar geneesheer-directeur Franco Basaglia zijn inrichting omvormt tot een therapeutische leefgemeenschap. Zijn boek *De uitgestotenen, gedachten uit de antipsychiatrie* (1975) slaat in Nederland en de rest van Europa in als een bom. Basaglia wil verandering brengen in de traditionele geestelijke gezondheidszorg, omdat deze in zijn ogen gewelddadig is. Psychiatrische patiënten worden 'uitgestoten': verbannen naar de inrichting en daar door de sterke hiërarchie onderdrukt. Het eerste experiment brengt echter niet wat Basaglia had gehoopt. Na behandeling in de therapeutische gemeenschap is de overgang naar de buitenwereld te groot, ex-patiënten blijven buitengesloten. Om deze reden wil Basaglia vervolgens de inrichting afschaffen. Patiënten dienen niet langer geïsoleerd te worden behandeld, maar opgevangen in de eigen omgeving. Deze gedachtegang slaat aan. Het leidt in Italië tot het sluiten van alle inrichtingen, vastgelegd in Wet 180 van mei 1978, het begin van de democratische psychiatrie. Patiënten verdienen een gelijkwaardige plaats in de samenleving. De radicale verandering leidde tot veel werkbezoeken van psychiaters en cliëntenbewegingen vanuit de hele wereld. In Duitsland ontstaat in 1970 onder leiding van Huber, psychiater in opleiding, het Sozialistische Patientenkollektiv (SPK); een samenwerkingsverband tussen artsen, patiën-

ten en studenten. Samen veranderen zij de behandelingsstructuur in de psychiatrische polikliniek van Heidelberg. In plaats van patiënten door te verwijzen, worden zij zoveel mogelijk ter plekke behandeld. De behandeling bestaat vooral uit individuele gesprekken en groepstherapieën. Elke patiënt heeft een persoonlijke begeleider en er is een vierentwintiguurs hulpdienst voor acute problemen.

De marxistische SPK ziet de geneeskunde als instrument om de kapitalistische maatschappij draaiende te houden. Patiënten worden zo goed en kwaad als kan 'gerepareerd' om weer deel te kunnen nemen aan het arbeidsproces. Hierdoor wordt hen het recht ontnomen om de ziekte op een eigen manier te ervaren en te ondergaan. Krankzinnigheid is volgens het SPK het gevolg van de kapitalistische onderdrukking en tegelijkertijd ook het verzet daartegen: krankzinnigen zijn eigenlijk revolutionairen. Het Kollektiv richt zich niet op genezing, maar wil de krankzinnigheid een positieve wending geven: *Aus der Krankheit eine Waffe machen*, een wapen voor inzicht en verandering van de kapitalistische maatschappij.

Een laatste belangrijk experiment vindt plaats in Amerika, in de psychoanalytische kliniek Chestnut Lodge, waar de Nederlandse psychiater Foudraine enige tijd werkt. In zijn bestseller *Wie is van hout... een gang door de psychiatrie* uit 1971 doet hij verslag van zijn ervaringen van 1961 tot 1965. Op een afdeling voor chronisch-schizofrene vrouwen voert hij vergaande hervormingen door in het leefmilieu. Patiënten worden bijvoorbeeld niet langer als zieken gezien, maar als studenten. Ze moeten leren om te gaan met hun problemen en actief deelnemen aan het genezingsproces. Anders dan de heersende mening laat Foudraine zien dat contact met 'schizofrenen' wél mogelijk is. Zoals hij zelf zegt: 'Ik ontdekte de zin in hun 'onzin'.' Het boek van Foudraine wordt een enorme bestseller en heeft veel invloed gehad op het gedachtegoed van de Nederlandse cliëntenbeweging.

Films

Midden jaren '70 verschijnen twee films die de ogen van het massapubliek openen voor misstanden in de psychiatrie, met name het misbruik van elektroshock en lobotomie als strafmiddelen. Het Amerikaanse *One Flew Over the Cuckoo's Nest* (1975) van Milos Forman, gebaseerd op het boek van schrijver/journalist Ken Kesey, trekt met Jack Nicholson in een van de twee hoofdrollen zeker een jaar lange rijen voor de bioscoopzalen. In 1976 maakt ook de film *Kind van de Zon*, gemaakt door René van Nie in opdracht van Stichting Pandora, grote indruk op het Nederlandse publiek. Aan de hoofdpersoon, Anna, wijdt Pandora in 2004 nog een boekwerkje naar aanleiding van haar 40-jarig bestaan.

Organisaties & acties jaren zeventig

De meeste organisaties uit de jaren zeventig zijn verdwenen, maar sommige bestaan in 2008 nog altijd, zoals Pandora, de Cliëntenbond, de Stichting Landelijke Patiënten- en Bewonersraden in de Geestelijke Gezondheidszorg (LPR) en de Week van de Psychiatrie. Ook een enkel Wegloophuis bestaat nog, al zijn de meeste opgegaan in vormen van beschermd wonen, of opgeheven. Actiegroepen oefenden tot ver in de jaren negentig hun invloed uit, van enkele initiatieven is nooit meer iets gehoord. Hieronder volgt een greep uit de grote hoeveelheid aan organisaties en acties in de jaren zeventig.

Stichting Pandora

In juni 1964 opgericht als eerste organisatie die zich bezighoudt met de beeldvorming over psychiatrische patiënten. (zie verder kader Pandora)

Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders (BWA)

Opgericht in 1969 als een platform voor kritische wetenschappers die hun werk ten dienste willen stellen van 'gewone mensen', niet aan het heersende politieke systeem. Binnen de bond ontstaat de 'Sectie Welzijnszorg', die zich oriënteert op het radicaler Duitse Sozialistische Patientenkollektiv (SPK).

Release

Als protest tegen de bestaande instellingen worden vanaf 1970 in verschillende grote steden zogenaamde Releases geopend. Deze alternatieve hulpverlening streeft een laagdrempelige en betere psychiatrie na door middel van het 'maatschappelijke model': een menselijke behandeling, waarin op voet van gelijkheid met de patiënt wordt samengewerkt. Maatschappelijk wil ook zeggen dat de omgeving wordt betrokken in het beantwoorden van de hulpvraag; individuele problemen ontstaan en bestaan niet los van de maatschappelijke context. De Releases zien geen heil in individuele acties, maar willen de traditionele psychiatrie veranderen door collectieven van patiënten, belangengroepen en zelfhulp.

JAC

Jongerenadviescentra, een initiatief van de jeugdhulpverlening samen met de stedelijke overheid, die aanvullende voorzieningen willen voor een groeiende groep jongeren met problemen. Het JAC, opgericht in meerdere grote steden, gaat al gauw in verzet tegen de gevestigde jeugdhulpverlening, vangt weggelopen jongeren op en voert acties, zoals het opzetten van Wegloophuizen.

Te gek om los te lopen

Eerste congres waar de kritiek op de psychiatrie massaal naar voren komt. Gehouden

op 20 november 1970 en georganiseerd door de Nationale Federatie voor Geestelijke Volksgezondheid. Centraal staat de vraag of het functioneren van de geestelijke gezondheidszorg wel in het belang van de patiënt werkt.

De Beurs

Een reeks studiedagen, gehouden van 1971 tot 1973, waar vooral (leerling)verpleegkundigen en soms ook psychiaters aanwezig zijn. De SPK-geïntereerde Beurs (zie voor het SPK: kader inspiratiebronnen) is een trefpunt voor kritische mensen uit de psychiatrie. De Beursorganisatie voert zelf geen actie, maar steunt wel actiegroepen.

Cliëntenbond

Opgericht in september 1971, met als doel het verbeteren van de ambulante geestelijke gezondheidszorg. Al snel verschuift de aandacht naar de klinische psychiatrie en treedt de Cliëntenbond op als belangenbehartiger van patiënten die verblijven of verbleven in psychiatrische inrichtingen. Een ander doel is verandering van het beleid in de geestelijke gezondheidszorg. In het begin wordt dit doel vooral nagestreefd door middel van acties, vanaf 1983 verplaatst de Cliëntenbond zich meer naar het beleid en voert ze structureel overleg met de overheid. De Cliëntenbond wordt geleid door (ex-)patiënten.

SPK Solidariteitscomitee

Na een hardhandige ontruiming van het Duitse Sozialistische Patientenkollektiv, SPK, in oktober 1972, wordt in Nederland het Solidariteitscomitee opgericht. Voornaamste doel is het verspreiden van de SPK-ideologie. Daarnaast wil het 'comitee' het aanwezige verzet in Nederland tegen de psychiatrie – als versluierd geweld van het kapitalisme – versterken en coördineren.

Opiniegroep Wolfheze

Eind 1972 opgericht door leerling-verpleegkundigen in psychiatrisch ziekenhuis Wolfheze uit onvrede met de slechte opleiding en verouderde 'barbaarse' behandelvoorschriften. In andere inrichtingen waren al eerder actiegroepen opgericht, maar de Opiniegroep neemt voor het eerst ook buiten de inrichting deel aan landelijke acties en organisaties.

Psychiatrisch Kollektief Utrecht (PKU)

Begin 1973 opgericht (op initiatief van het SPK Solidariteitscomitee) als een 'socialistische strijdorganisatie'. Doel is het doorbreken van de machteloosheid in inrichtingen. Door kritische kernen van verpleegkundigen te vormen binnen de inrichtingen wil het PKU een brede basis voor acties creëren. De groep, bestaande uit (ex-)patiënten, verpleegkundigen en studenten, is verdeeld in vijf werkgroepen, met allen een eigen werkveld. De werkgroep AWBZ (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten) treedt op als

actiegroep tegen een wetswijziging waardoor patiënten verplicht zijn een eigen bijdrage te leveren aan hun ziektekosten.

Inrichtingendagen

Vanaf 1973 georganiseerd door de Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders. Op deze dagen komen allerlei kritische groepen – bijvoorbeeld de Cliëntenbond en Releases – bij elkaar om ideeën uit te wisselen over een bepaald thema.

Psychiatrische patiënt vogelvrij?

Groot congres gehouden op 7 juni 1973 te Breda en georganiseerd door psychiatrische inrichting 'Het Hooghuis' in Etten-Leur. Het eerste juridisch georiënteerde congres; met meer dan 800 bezoekers. Thema: 'vrijheidsbeperkingen voor 'vrijwillig' opgenomen psychiatrische patiënten'.

Gekkenkrant

Onder deze geuzennaam verschijnt in november 1973 een krant voor mensen in psychiatrische inrichtingen. De krant moet een forum worden voor patiënten rondom het vraagstuk: waar moet het heen met de psychiatrie?

Helaas komt dit nooit helemaal van de grond, de krant blijft steken in het uiten van kritiek en persoonlijke problemen en wordt uiteindelijk in 1981 opgeheven. Maar niet nadat een uiterst effectieve actie door de redactie van de krant, de NASA, in 1977 de elektroshock vrijwel van de kaart veegt.

Werkgroep Dag van de psychiatrie

Vanaf 1974 wordt jaarlijks op 14 februari de Dag van de psychiatrie georganiseerd. Het eerste initiatief voor deze Dag komt van de Opiniegroep Wolfheze. Vanaf 1976 ligt de organisatie in handen van het KLAP (zie onder). Een dag van bezinning en discussie, zowel binnen de inrichtingen als op landelijke bijeenkomsten.

Werkgroep Rechtspositie Psychiatrische Patiënten (RP2)

Een groep cliënten en juristen, voortkomend uit een werkgroep van de Cliëntenbond, die zich vanaf 1974 bezighoudt met het nieuwe wetsontwerp Bopz; de leden leveren kritiek op het wetsvoorstel en wijzen patiënten op hun rechten. In 1976 wordt de groep opgeheven.

Landelijke Werkgroep Krankzinnigenwet (LWKZ)

Deze werkgroep is een samenwerkingsverband van bijna alle organisaties en actiegroepen. Vanaf juli 1974 houdt de werkgroep zich tien jaar lang bezig met de rechtspositie van patiënten, dit is actueel geworden vanwege het nieuwe wetsvoorstel Bopz.

Landelijke Dag van de patiëntenraden

Begin jaren '70 ontstaan in verschillende instellingen patiëntenraden. Allereerst willen de raden inspraak op de dagelijkse gang van zaken, zoals het eten en de vrijetijdsbesteding; geleidelijk uiten ze ook kritiek op de behandeling en eisen inspraak in de beleidsplannen. In maart 1975 wordt de eerste Landelijke Dag van de patiëntenraden gehouden, met als voornaamste doel het uitwisselen van informatie, discussiëren en gezamenlijk standpunten formuleren.

Kollectief Landelijke Acties in de Psychiatrie (KLAP)

Na een moeilijk begin in 1975 en een doorstart in 1977 is de doelstelling van deze organisatie belangenbehartiging van werkers in de psychiatrie. Het KLAP moet een brede beweging worden: een bundeling van alle kritische groeperingen en een platform voor discussies en landelijk overleg. Doordat de achterban te verdeeld is, komt het echter niet van de grond.

Te gek om vast te zitten

Actieweek, gehouden van 19 tot 26 mei 1976. Vier jaar na het indienen van het wetsontwerp Bopz heeft de regering nog steeds geen reactie gegeven. Ook de beloofde hoorzitting voor alle betrokkenen blijft uit.

De actieweek is een protest tegen dit lange wachten en tegen het feit dat er in al die tijd niets is veranderd aan de toestanden in de psychiatrie, vooral als het gaat om de rechtspositie van patiënten. Alle groepen die in de Landelijke Werkgroep Krankzinnigenwet zitten, nemen deel aan de actie.

Nationale Anti Shock Actie (NASA)

Een organisatie ontstaan in 1976 op initiatief van redactieleden van de *Gekkenkrant*. Doel is een verbod op de elektroshock door zoveel mogelijk mensen te informeren en druk op de overheid uit te oefenen. De actie beantwoordt aan het doel, de elektroshock wordt door de overheid aan strikte voorwaarden gebonden.

Week van de psychiatrie

Wordt voor het eerst gehouden in 1978. Een week met onder andere acties, manifestaties en discussiemiddagen over actuele thema's in de cliëntenbeweging. Onder deze acties vallen bijvoorbeeld de Valiumvrije vrijdag en de Medicijnen-informatiedag.

Werkgroep Isoleer van de Cliëntenbond

Opgericht in december 1978. Aanleiding is een serie publicaties in de *Gekkenkrant* over de wantoestanden rondom het isoleren. Ook is er een actie tegen het langdurig insluiten van een patiënt in een inrichting te Eindhoven. De groep doet onderzoek naar isolatie-praktijken in psychiatrische inrichtingen, door middel van enquêtes onder personeel